

Dissimilació de sonants i representació autosegmental¹

1 Presentació

Quan l'articulació de dos sons pròxims és molt semblant, sovint un dels dos sons o bé s'elimina (1a) o bé s'allunya del punt comú (o gairebé comú) de l'articulació de tots dos (1b), per destruir la semblança entre ells. Aquest canvi s'anomena tradicionalment «dissimilació».

(1a) arbre → abre, prendre → pendre
ARATRU → arada (cat. oriental), FLEBILE → feble

(1b) juliol → juriol, retòrica → retòlica (pop.)
ARATRU → aladre (cat. occidental), LILIU → lliri²

Tot i que el terme «dissimilar» és útil des del punt de vista descriptiu, en el marc de la fonologia autosegmental no hi ha cap tipus formal de regla fonològica que es correspongui directament amb aquesta noció, a diferència, per exemple, dels processos assimiladors, que s'expliquen mitjançant regles d'escampament de trets. El primer cas («dissimilació eliminadora», en la terminologia tradicional) no planteja problemes d'anàlisi, perquè s'explica per un simple procés d'elisió. L'efecte superficial de «dissimilar» mitjançant un canvi d'articulació suposa, per contra, un repte interessant, perquè, a diferència del que es proposava en els marcs fonològics clàssics, no hi ha regles que canviïn directament un tret fonològic en un altre, sinó que els canvis es deriven de la interacció d'un petit nombre de paràmetres formals. En aquest treball em proposo d'explicitar els canvis superficials que resulten de la dissimilació a distància entre consonants sonants, tant diacrònicament com sincrònicament, en formes cultes, populars i dialectals. Encara que aquests canvis no es realitzen sistemàticament, el seu ampli abast (cronològic, social

¹ Aquest treball forma part del projecte «Variació en el llenguatge» de la Universitat de Barcelona, finançat per la CIRIT (CS93-1017) i per la DGICYT (PB94-0951).

² Donat el caràcter marginal de la majoria d'aquests casos, i per evitar prejudicis sobre les formes anomenades populars o colloquials, totes les dades que s'esmenten en aquest treball apareixen documentades en els treballs següents: Alcover / Moll 1926-1968, Badia i Margarit 1951, Coromines 1981, Moll 1952, Recasens 1991 i Veny 1982, per al català; Menéndez Pidal 1904 i Navarro Tomás 1985, per al castellà; García de Diego 1984, Huber 1986 i Nunes 1919, per al portuguès, i Michelena 1961 per al basc.

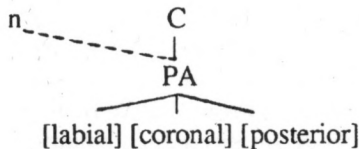
i geogràfic) i la tendència general a experimentar un mateix tipus de modificació articulatòria són indicatius de la regularitat del fenomen i fan que aquestes dades hagin de ser preses en consideració a l'hora de justificar un determinat model fonològic.

2 Dissimilació i fonologia autosegmental

La fonologia autosegmental busca la justificació dels processos fonològics. Cap canvi es produeix per si mateix; tot ha d'estar motivat. En aquest sentit, no s'admeten regles que canviïn directament un tret per un altre, ans el canvi ha de ser el resultat d'una sèrie d'operacions independentment motivades. Així, per exemple, les assimilacions, que en la fonologia clàssica s'explicaven com a regles de canvi de tret(s), en la fonologia autosegmental s'interpreten com un procés de pèrdua d'un(s) tret(s) i escampament d'un(s) altre(s). Tant la pèrdua de trets com l'adquisició de nous trets no es poden produir de forma *ad hoc*, sinó que han de tenir una justificació independent. Arran d'aquestes consideracions, també s'ha proposat que la representació dels sons com una matriu de trets no organitzada és inadequada, car els canvis que es produeixen indiquen que no tots els trets es comporten igual. No hi ha llengües, per exemple, en què s'assimilïn alhora [continu], [sonor] i [labial]; en canvi, en moltes llengües es produeixen assimilacions que afecten tots els trets que fan referència al punt d'articulació. Com que hi ha trets que funcionen junts en les regles fonològiques i d'altres que no, se suposa que els trets es troben organitzats jeràrquicament, representat en forma de diagrama arbori. Així, per exemple, tots els trets que fan referència al punt d'articulació s'agruparan en un mateix node (PA), i podran ser afectats globalment per les regles fonològiques. Posem com a exemple un fenomen ben corrent: la regla d'assimilació de nasal en català. Com és ben sabut, la regla d'assimilació de nasal només afecta d'una manera àmplia la coronal /n/. Aquest fet no és fortuït, sinó que s'explica perquè, d'acord amb els estudis comparatius, el punt d'articulació no marcat de les nasals és el coronal i, per tant, les coronals es consideren subespecificades quant a aquest tret. No cal, doncs, formular de manera *ad hoc* un procés de pèrdua dels trets de punt d'articulació de /n/, i no pas de /m/ i /ɲ/, perquè aquests no es troben presents en la representació subjacent de la coronal, que és el punt d'articulació subespecificat. Tampoc no cal postular l'escampament *ad hoc* d'uns quants trets, els que defineixen el punt d'articulació de la consonant (C) següent, sinó que s'escampen justament els que es troben governats pel node PA. Una representació

simplificada d'aquest procés es mostra a (2), on la línia discontinua indica el canvi estructural que la regla efectua:

(2) Regla d'assimilació de nasal:

En la fonologia clàssica, la dissimilació que comporta la modificació articulatòria d'un so també s'expressa mitjançant regles que canvien un o més trets fonològics (F) en uns altres (G) quan en la proximitat apareix un segment amb el mateix tret fonològic (F):

(3) [F] → [G] / [F] ... __, o bé: __ ... [F]

Dins el marc de la fonologia autosegmental, la dissimilació és un efecte superficial derivat que no s'interpreta com un mer canvi de tret(s), sinó com un procés de pèrdua d'un(s) tret(s), d'una banda, i inserció d'un(s) altre(s), de l'altra. Ambdós processos han d'estar, però, lògicament, motivats.

La pèrdua de trets es relaciona normalment amb restriccions específiques que les llengües poden presentar davant la proximitat de sons idèntics (o similars). Encara que la dissimilació de sonants de què parlem no es produeix sistemàticament, no podem passar per alt que, primer, cal oferir una explicació formal per al desencadenant de la dissimilació; és a dir, ens cal un model que formalitzi d'alguna manera les observacions descriptives «elements massa a prop» i «massa similars», que propicien la dissimilació. En el marc de la fonologia autosegmental, una primera explicació va ser proposada a través del principi dels contorns obligatoris, que prohibeix la coocurrència d'elements adjacents idèntics (McCarthy 1986). Aquest principi, primerament, només prohibia l'aparició d'elements completament idèntics; més endavant, però, es va proposar que aquesta restricció també podia operar individualment sobre nodes i trets (McCarthy 1988, Yip 1988). Així, per exemple, en la dissimilació de líquides del llatí, fenomen regular pel qual el sufix adjectival *-alis* (*nav-alis* 'naval') es converteix en *-aris* quan el precedeix una arrel que conté /l/ (*sol-aris* 'solar', *milit-aris* 'militar'), el desencadenant de la dissimila-

ció seria l'existència d'elements adjacents quant al tret [lateral] en l'arrel i el sufix.³ Més endavant, però, es va demostrar la insuficiència d'aquest model per donar compte dels índexs reals de les restriccions de coocurrència i es proposà un model de similitud (Pierrehumbert 1992), segons el qual la semblança percebuda és una funció de dos elements: la identitat a nivell de trets i la seva contigüitat. La dissimilació de sonants de què parlem en aquest treball afavoreix clarament el segon model, car només aquest té en compte que les restriccions poden mostrar un efecte gradual, en el sentit que la restricció pot no ser absoluta així com l'efecte final pot mostrar preferències i subregularitats. El model de similitud dóna compte d'aquests fets basant-se en la relativa adjacència i la relativa semblança dels elements dissimilats.

Quan l'efecte final de la dissimilació és un canvi d'articulació, aquest canvi s'explica com una adquisició de nous trets, un cop s'han perdut els que motivaven la primitiva semblança. Aquesta adquisició es relaciona normalment amb la inserció dels trets menys marcats, o subespecificats. Així, per exemple, la dissimilació de líquides en llatí s'explica per la pèrdua del tret [lateral] a causa de l'existència d'un altre segment [lateral] en l'arrel; la consonant dissimilada acaba essent bategant perquè és la consonant sonant menys marcada.⁴

A continuació, proposo de revisar els resultats de la dissimilació de sonants a distància que es produeix en català —i també en altres llengües, genèticament emparentades o no—, que, tot i tenir un ampli abast, ha estat menystinguda en estudis recents perquè no es produeix de manera sistemàtica. No parlem, doncs, estrictament, d'un procés fonològic sincrònic del català, sinó més aviat d'un procés fonètic que històricament s'ha fonologitzat en alguns casos i que actualment es manté viu per bé que només és regular

³ Aquest procés només queda bloquejat quan enmig apareix una bategant (*litor-alis* 'litoral'), segurament perquè les líquides comparteixen algun tret que les identifica com a subclasse dins les sonants i que bloqueja fenòmens d'aquest tipus (en una interpretació binària dels trets, per exemple, les líquides són [+laterals], a diferència de les nasals que no estan especificades quant a aquest tret; la caracterització de les bategants com [-lateral] desfà l'adjacència dels segments [+lateral] a casos com *litor-alis* i bloqueja la dissimilació). (Vegeu, també, els comentaris fets en l'apartat 5.)

⁴ En una interpretació binària del tret [±lateral], la consonant dissimilada acaba essent bategant perquè les bategants són [-lateral], que és el valor no marcat de [+lateral] i, a més, l'oposat a [+lateral], que s'introdueix per dissimilar. Noteu que també en fonologia clàssica la bategant era indirectament considerada com la consonant sonant menys marcada, i era representada amb la matriu [+consonant, +sonant, -nasal, -lateral].

entre grups minoritaris de parlants d'un dialecte o bé afecta un nombre restringit de mots entre la gran majoria de parlants.

3 Dissimilació de sonants i regularitat

Ja hem dit abans que la dissimilació de sonants no és un fenomen estudiat dins els corrents actuals de la fonologia perquè és considerat un canvi fonètic irregular. Una anàlisi inter- i intralingüística d'aquest fenomen mostra, però, que és d'ampli abast, perquè apareix tant diacrònicament com sincrònicament en formes estàndards, colloquials i dialectals de moltes llengües. La seva regularitat també rau en el fet que la dissimilació de sonants sempre actua d'acord amb dos principis. En primer lloc, la dissimilació es produeix a partir d'uns mínims satisfets per les consonants dissimilades; en segon lloc, els canvis que es produeixen no són mai fortuïts, sinó que segueixen una pauta determinada.

Normalment, la dissimilació es produeix entre sonants que comparteixen el mode d'articulació, però no necessàriament el punt d'articulació. Així, per exemple, el canvi afecta dues nasals, dues laterals o dues bategants (i també dues líquides diferents), encara que no siguin homorgàniques. En el darrer cas, però, la consonant dissimilada és, preferentment, la coronal:

- (4) bona nit → bora nit, només → domés (pop.)
multiplicar → muntiplicar, faldilla → fandilla (pop.)

Cfr.:

Port: nenhum → denhum 'ningú' (pop.)

MEMORARE → arc. nembrar → lembrar 'recordar'

Basc.: ANIMA → arima 'ànima'

Cast.: HOMINE → arc. omne → hombre 'home'

Quant al tipus de modificació efectuada, el canvi que es produeix amb més freqüència, el més regular, és el pas de nasals i laterals a [r] i, entre bategants, el pas a [l]:

- (5) bona nit → bora nit, juliol → juriol, armari → almari (pop.)
NONANTA → noranta, FILICULA → farigola, PEREGRINU → pelegrí

Cfr.:

Port.: LILIU → lírio 'lliri', ARMARIU → almário 'armari'

Basc.: ANIMA → arima, ZIRAR → zil(h)ar, zillar 'plata'

Cast.: LILIU → lirio, peregrino → pelegrino 'pelegrí' (pop.)

Amb menor freqüència, la lateral esdevé nasal, i viceversa:

- (6) monument → moliment (tort., val.), faldilla → fandilla (pop.)
 BARCINONE → Barcelona

Cfr.:

Port.: nomear → lomear (arc., pop.) 'nomenar'

MEMORARE → nembrar → lembrar 'recordar'

Cast.: DE-IN-ANTE → delante 'davant'

De forma esporàdica, les sonants deixen de ser-ho:

- (7) només → domés, ningú → dingú (pop.)
 ULULUARE → udolar

Cfr.

Port.: nenhum → denhum 'ningú' (pop.)

Basc.: berar → bedar, bel(h)ar 'herba'

Finalment, només en algun cas excepcional es produeix algun altre tipus de canvi:

- (8) ROSMARINU → romaní

Sembla clar, doncs, que aquests canvis tenen un abast més general i regular del que sembla a primer cop d'ull i, per tant, no haurien de ser llistats com a mers fenòmens fonètics irregulars, sinó que la teoria fonològica hauria de poder explicar, en el sentit no tan sols de descriure, sinó també de justificar, per què s'afavoreix un determinat tipus de canvi articulatori, i no pas un altre, en un determinat context.

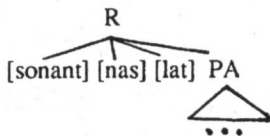
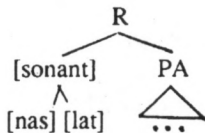
4 L'anàlisi autosegmental de la dissimilació de sonants

Tal com hem dit anteriorment, en el marc autosegmental la dissimilació és l'efecte superficial de dues operacions: elisió d'un(s) tret(s) i adquisició d'un(s) altre(s) tret(s). És a dir, primerament, es desassocien un(s) tret(s) perquè els

elements originals perdin la primitiva similitud i, després, se n'insereixen un(s) altre(s) per obtenir la consonant final dissimilada. La primera operació planteja la pregunta de quin(s) tret(s) es perd(en). Una possibilitat és que la consonant que dissimila perdi només el tret sonant rellevant, el que la caracteritza com a «nasal», «lateral» o «bategant». En aquest cas, la consonant dissimilada es convertirà en una altra sonant (*juliol* → *juriol*, *bona nit* → *bora nit*, *armari* → *almari*). Una altra possibilitat és que perdi la característica general que la identifica com a «sonant». En aquest cas, es convertirà en una obstruent (*només* → *domés*). Per aconseguir el resultat desitjat, però, s'ha de motivar també la inserció dels altres trets, els que configuraran la consonant dissimilada. Veurem, a continuació, que, normalment, els trets adquirits són els menys marcats, els inserits per les regles de redundància. En algun cas, però, i urgits per la necessitat de dissimular un grau més, s'haurà de motivar l'adquisició de trets no redundants.

Abans d'analitzar les dades, cal presentar quin model d'organització jeràrquica dels trets assumirem en aquest treball. En general, s'han proposat dos tipus de models, que bàsicament difereixen en el fet de considerar o no que els trets que fan referència a les sonants ([lateral] i [nasal]) formen una unitat. El model A de (9a) ilustra els models que no consideren aquesta unitat organitzativa superior i, per tant, [sonant], [nasal] i [lateral] no estan relacionats jeràrquicament, sinó que tots pengen directament del node primer o arrel (R). El model B de (9b), proposat per Rice / Avery (1989), ilustra de manera sintètica els models que consideren que les sonants formen una classe i, per tant, els trets específics de les sonants estan governats per un mateix node. Les dades presentades en aquest treball afavoreixen clarament el model B, car el model A no captura d'una manera directa la relació que hi ha entre les consonants sonants, que actuen com a classe en processos com ara la dissimilació.

(9)

a. Model A:b. Model B:

Passem, ara ja sí, a justificar els canvis que es produeixen en la dissimilació de sonants, prenent com a base el model B i la representació bàsica de les sonants com es mostra a (10): les nasals i les laterals tenen especificat el tret [nasal] o [lateral] corresponent, mentre que la bategant, com a consonant sonant menys marcada, és la subespecificada; és a dir, la que només presenta en la seva representació bàsica el node [sonant]. (Noteu que el node [sonant], a diferència del de punt d'articulació, és un node amb contingut articulatori, car fa referència al tret fonètic de la sonicitat, definit ja a Chomsky / Halle [1968] com a «configuració del tracte vocal en què les cordes vocals vibren perquè l'aire expirat surt a l'exterior normalment, sense cap impediment important», a diferència, per exemple, de les obstruents, en la realització de les quals l'aire expirat s'interromp momentàniament —oclusives— o esdevé turbulent a causa de l'estretor del canal constrictiu —fricatives—.)

- (10)
a. <u>Nasal:</u> R

[sonant]

[nas] | b. <u>Lateral:</u> R

[sonant]

[lat] | c. <u>Bategant:</u> R

[sonant] |
|---|---|--|

El primer canvi de què hem de donar compte, el més freqüent, és el pas del nasal i lateral a bategant. Aquest efecte superficial és el simple resultat de desassociar els trets sonants rellevants —[nas] i [lat]— per destruir la similitud primitiva. En ambdós casos, l'estructura resultant es correspon amb la de la bategant i, per tant, les regles de defecte ocasionaran el resultat superficial desitjat.

- (11) n → r: bona nit → bora nit (pop.), NONANTA → noranta
 l → r: juliol → juriol (pop.), LILLIU → lliri

n → r: Desassociació de [nas]

l → r: Desassociació de [lat]

R
[sonant]
≠
[nas]

R
[sonant]
≠
[lat]

En el pas de nasal i lateral a obstruent sonora, el tret desassociat per destruir la primitiva similitud és el rellevant per a la característica general que les identifica com a sonants: el node [sonant]. En aquest cas, però, abans que es produeixi la desassociació, el tret laringi (L) [sonor], que és redundat en les sonants i, per tant, absent en llur representació bàsica, ha d'haver estat introduït per les regles de redundància, car el segment resultant és sonor. Les regles de defecte interpretaran l'estructura resultant com a oclusiva perquè les oclusives són les obstruents no marcades i, per tant, les subespecificades quant al mode d'articulació.

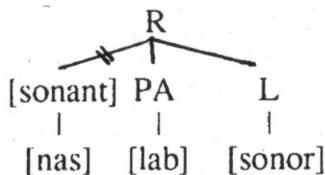
- (12) n → d: ningú → dingú, només → domés (pop., mallor.)
 l → d: lentilla → dentilla (alac., rigab.), ULULARE → udolar

n → d: Desassociació de [sonant] l → d: Desassociació de [sonant]

El fet que es mantingui la sonoritat no planteja cap problema per a la nostra anàlisi, perquè també en d'altres llengües es mantenen altres trets de les sonants dissimilades, com ara, i de forma excepcional, el de punt d'articulació:

- (13) morna → borna (portuguès pop.) 'tèbia'

Tampoc no planteja cap problema el fet que s'hagi d'introduir un tret redundat [sonor] abans que [sonant] es desassociï, ja que hi ha altres processos fonològics, en aquest cas d'assimilació, que també tenen lloc després que [sonor] hagi estat introduït. Un cas ben conegut és l'assimilació de sonoritat en català (i en castellà i en portuguès, per exemple), per la qual les sonants, com les obstruents, indueixen la sonorització d'una obstruent

precedent, a diferència, per exemple, del que passa en llengües com l'holandès, en què només les obstruents indueixen assimilació de sonoritat (vegeu Mascaró 1987a).

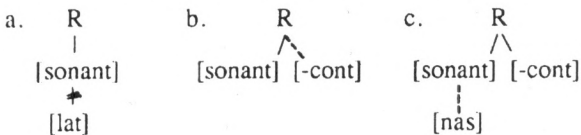
(14) do[s], do[s] cops, do[z] bancs, do[z] números

Cfr.:

Hol.: hui[s] 'casa', hui[s]kamer 'sala d'estar', hui[z]baas 'amo', hui[s]nummer 'número de casa'

Un canvi més difícil de justificar és el pas de lateral a nasal (15). És clar que el tret que es desassocia per destruir la similitud primitiva és [lat] (15a). La nasal resultant, però, es podria obtenir tant per inserció del tret [nas] directament com per la inserció del tret [-cont]. En qualsevol cas, la inserció d'un o altre tret haurà d'estar motivada. L'observació pertinent és que, en el conjunt de les llengües que es tenen en compte en aquest treball, dissimilacions d'aquest tipus en posició de rima sillàbica només es produeixen en català. Sembla adient, doncs, relacionar, d'entrada, el pas de lateral a nasal amb la inserció de [-cont], perquè tal com ha demostrat Mascaró (1984, 1987a), en català, [-cont] és afavorit en posició de rima sillàbica. Després de la inserció de [-cont] —representat per una línia discontinua a (15b)—, [nas] ha d'inserir-se obligatòriament per completar l'estructura resultant, ja que les nasals són les úniques sonants clarament no contínues (15c).

(15) l → n: faldilla → fandilla, qualsevol → quansevol, consevol (pop.)

Tot i que el pas de lateral a nasal ocorre sobretot en posició de rima sillàbica, cal també esmentar alguns casos marginals en què l'aparició de la nasal s'explica per assimilació parcial a una consonant oclusiva present (16a) —és a dir, per l'escampament del tret [-cont] de l'oclusiva— o per assimilació directa a una consonant nasal (16b) —és a dir, per l'escampament del tret [nas] de la nasal present.⁵ En algun cas, fins i tot, ben segur que més d'un factor ha afavorit aquest canvi, com a *muntiplicar* (pop.) (16c), en què tant la

⁵ Agraïxo al Dr. Veny que em fes adonar d'aquests casos marginals.

posició de rima sillàbica com la presència d'una nasal poden haver propiciat el pas a nasal.

- (16a) pe(l)lícula → penícula, taulell → taunell (pop.)
 poliol → poniol —cfr. poriol (men.)—, pelagal → penagal
- (16b) lentilla → nentilla, neulella → neunella (pop.)
- (16c) multiplicar → muntiplicar (pop.)

El pas de nasal a lateral tampoc no sembla tenir una motivació aparent. El tret [nas] es desassocia per destruir la primitiva similitud (17a), però en lloc de convertir-se en la sonant no marcada, [r], que és el cas més general, s'insereix [lat] (17b).

- (17) n → l: monument → moliment (tort.), BARCINONE → Barcelona
a.	R		b.	R
	[sonant]			[sonant]
	≠			⋮
	[nas]			[lat]

Una explicació possible és que es tracti d'un enfortiment articulatori; és a dir, primer, la nasal passa a bategant, tal com esperariem, i, després, dissimila un grau més, esdevenint lateral. En casos com BARCINONE → Barcelona, per exemple, podria estar motivat pel fet que el mot ja conté una altra ròtica. Cal remarcar que també diacrònicament s'han constatat casos en què la bategant apareix com un pas intermedi entre la nasal inicial i la lateral final:

- (18) CONDOMINIA → arc. conomina → coromina (cat. sept. trans.) → colomina (pall.)
 (Coromines 1981: pàg. 942).

En els casos vistos fins ara, s'ha justificat el pas de nasals i laterals a bategant com a canvi més normal perquè és la modificació més simple, ja que la bategant és la sonant menys marcada i, per tant, la subespecificada des del punt de vista de la seva representació autosegmental. Si l'anàlisi presentada en aquest treball de la dissimilació de sonants és adequada, els canvis induïts per les bategants han de mostrar que també la modificació més general és la més

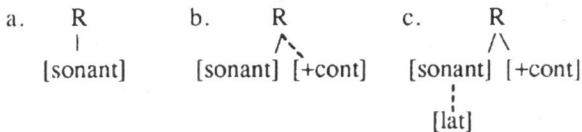
simple, amb l'inconvenient afegit que ara partim ja de la sonant menys marcada.

Les dades mostren que en la dissimilació de bategants el resultat final més freqüent és el pas a lateral:

- (19) $r \rightarrow l$: armari \rightarrow almari, reservar \rightarrow reselvar (pop.)
 PEREGRINU \rightarrow pelegrí, ARATRU \rightarrow aladre (cat. occ.)

Si la bategant és la sonant subespecificada quant als trets que pengen del node [sonant], òbviament el pas primer més simple de desassociar el tret sonant rellevant per destruir la primitiva similitud ara no es pot aplicar (20a). L'únic recurs que té la bategant per modificar mínimament la seva articulació és esdevenir la següent sonant menys marcada, que no pot ser altra que la lateral, perquè comparteix amb la bategant el tret, redundant en les sonants, [+cont]. És a dir, després que les regles de redundància hagin inserit el tret [+cont] (20b), [lat] serà l'única especificació que podrà inserir-se per dissimilar (20c).

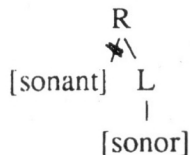
(20)

Tal com hem vist abans en la dissimilació de nasals i laterals, una altra possibilitat per dissimilar és desassociar [sonant], després que el tret redundant [sonor] hagi estat inserit. En aquest cas, l'efecte final que s'obté és una oclusiva, la qual pot esdevenir aproximant en el context adequat.

- (21) $r \rightarrow d$: carrereta \rightarrow carredeta, passarell \rightarrow passadell (pop.)

$r \rightarrow d$: Desassociació de [sonant]

Finalment, cal esmentar els casos marginals en què la bategant esdevé nasal. De fet, només he trobat un cas sincrònic en què la dissimilació entre bategants ha resultat en una nasal: ROSMARINU → romaní. Aquest canvi aïllat pot explicar-se com un cas de dissimilació per assimilació a la resta de nasals. També en la parla col·loquial trobem altres casos de $r \rightarrow n$ relacionats amb l'assimilació de la bategant a una nasal: *arengada* → *anengada*, *tombarella* → *tombonella*.

5 Discussió i conclusió

En aquest treball, he argumentat que la dissimilació de sonants, encara que no es produeixi ni s'hagi produït d'una manera sistemàtica, mostra regularitat i abast suficient per ser analitzada formalment. Dins els corrents actuals de la lingüística, el model de similitud (Pierrehumbert 1992) expressa l'efecte gradual que indueix la dissimilació millor que els altres models proposats. Quant a l'efecte superficial obtingut, l'anàlisi que hem presentat afavoreix una representació jeràrquica dels trets en què les sonants s'agrupen en un mateix node articuladori (Rice / Avery 1989). També s'ha demostrat que la bategant és la consonant sonant menys marcada, o subespecificada. La dissimilació més simple, que és també la numèricament preponderant, es produeix quan nasals i laterals esdevenen bategants per desassociació de les propietats sonants rellevants i per la interpretació no marcada de l'estructura resultant; la bategant, per contra, esdevé lateral perquè és la següent sonant menys marcada, ja que les sonants són, per defecte, [+cont]. Un altre tipus de dissimilació que es pot produir és el pas de sonants a oclusives. En aquest cas, per destruir la similitud primitiva, la desassociació té lloc des del node [sonant], després que el tret [sonor] hagi estat redundantment inserit. En català, la lateral també pot esdevenir nasal quan es troba en posició de rima sil·làbica, posició en què els segments [-cont] són afavorits en català. El pas de lateral a nasal també pot produir-se per assimilació parcial a una oclusiva o total a una nasal. Igualment, la nasal pot esdevenir lateral, encara que hem de suposar un pas, previ, a bategant abans de dissimular un grau més, normalment a causa de la presència d'una altra bategant en la seqüència. Finalment, hem esmentat el cas marginal en què la bategant esdevé nasal perquè dissimila assimilant-se a una nasal propera.

Abans d'acabar, voldria referir-me breument a dos fenòmens íntimament relacionats amb els fets analitzats. En primer lloc, és ben sabut que els canvis de $r \rightarrow l$, de $l \rightarrow r$ i de $d \rightarrow r$ es produeixen, en determinats contextos, d'una

forma sistemàtica en alguerès, com a fruit d'una evolució interna molt particular d'aquesta varietat o bé, en alguns casos, per la influència del sard. Sigui quin sigui l'origen de la mutació, cal assenyalar que aquests canvis són, des del punt de vista articulatori, els mateixos que s'han produït històricament en el conjunt de la llengua i que encara ocorren en l'estil col·loquial d'algunes varietats, desencadenats, però, per la necessitat de dissimular. L'alternança entre aquests tipus de segments, doncs, no pot pas ser accidental ni merament fonètica, ans un model fonològic adequat ha de poder justificar aquests canvis. En segon lloc, noteu que no hem analitzat casos de dissimilació de líquides diferents (del tipus *farigola* → *fanigola*, *galeria* → *galenia*). No és fortuït que la líquida modificada sigui normalment la bategant, que és la sonant menys marcada, com tampoc no és casual que dissimili en nasal, que és l'única consonant sonant disponible per destruir la similitud parcial primitiva. Aquest fenomen, però, comporta un problema addicional: la representació formal de les líquides com un subgrup dins la classe de les sonants. Deixo aquest tema per a futurs treballs.⁶

6 Bibliografia

- Alcover, Antoni Maria / Moll, Francesc de Borja (1926-1968): *Diccionari Català-Valencià-Balear*, 10 vols., Palma: Moll.
- Badia i Margarit, Antoni Maria (1951): *Gramàtica històrica catalana*, Barcelona: Noguer (versió catalana: València: Tres i Quatre, 1981).
- Chomsky, Noam / Halle, Morris (1968): *The Sound Pattern of English*, Nova York: Hoorper and Row.
- Coromines, Joan (1981): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, vol. 2, Barcelona: Curial.
- García de Diego, Vicente (1984): *Elementos de gramàtica històrica gallega (fonètica-morfologia) 1909*, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago.
- Huber, Joseph (1986): *Gramàtica do português antigo*, Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian.

⁶ Pierrehumbert (1992) fa notar al respecte que o bé hem d'ajustar la caracterització en forma de trets de les sonants (fent servir un tret com [aproximant] per distingir les líquides de les nasals o fent servir el tret lateral com a binari i marcant, encara que no necessàriament subjacentment, la bategant com a [-lateral]) o bé hem de proposar algun mecanisme formal per capturar el fet que alguns trets comptin més, o tinguin més «pes», que no pas d'altres (en aquest sentit, [nas] «pesaria» més que no pas [lat]).

- Mascaró, Joan (1984): «Continuant Spreading in Basque, Catalan, and Spanish», dins: M. Aronoff / R. T. Oehrle (eds): *Language Sound Structure*, Cambridge (Mass.): The Massachusetts Institute of Technology Press, pàgs. 287-298.
- Mascaró, Joan (1987a): «A Reduction and Spreading Theory of Voicing and Other Sound Effects», manuscrit, Universitat Autònoma de Barcelona.
- Mascaró, Joan (1987b): «Syllable Final Processes in Catalan», dins: C. A. Neidle / R. A. Núñez Ceñedo (eds.): *Studies in Romance Languages*, Dordrecht: Foris, pàgs. 163-180.
- McCarthy, John (1986): «OCP Effects: Gemination and Antigemination», dins: *Linguistic Inquiry* 17, pàgs. 207-263.
- McCarthy, John (1988): «Feature Geometry and Dependency: a Review», dins: *Phonetica* 83, pàgs. 44-108.
- Menéndez Pidal, Ramón (1904): *Manual de gramática histórica española*, Madrid: Espasa-Calpe.
- Michelena, Luis (1961): *Fonética histórica vasca*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Moll, Francesc de Borja (1952): *Gramática histórica catalana*, Madrid: Gredos.
- Navarro Tomás, Tomás (1985): *Manual de pronunciación española*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Nunes, José Joaquim (1919): *Compêndio de gramática histórica portuguesa*, Lisboa: Clássica Editora.
- Pierrehumbert, Jeanette (1992): «Dissimilarity in the Arabic Verbal Roots», treball presentat a *NELS 23* (Ottawa).
- Recasens, Daniel (1991): *Fonètica descriptiva del català*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Rice, Keren / Avery, Peter (1989): «On the Interaction between Sonorancy and Voicing», dins: *Toronto Working Papers in Linguistics* 10, pàgs. 65-82.
- Veny, Joan (1982): *Els parlars catalans*, Palma de Mallorca: Moll.
- Yip, Moira (1990): «The OCP and Phonological Rules: a Loss of Identity», dins: *Linguistic Inquiry* 19, pàgs. 65-100.

